

Миливој Ненин

ЊЕНО ВЕЛИЧАНСТВО – ДИГРЕСИЈА

Признајем да нисам у стању да напишем књижевну критику о књизи Милана Лазаревића *Субојте и недеље*.¹ Једноставно, не могу да ставим у један текст све оно што не сме бити прећутано, а да се то чита без запињања, у једном даху. И зато ћу се довијати на разне начине. Посезаћу за фуснотама, дигресијама, а и текст ће имати више почетака. (Чим налетим на слепу улицу, чим уђем у ћорсокак, поново ћу почињати текст.) Биће то плетиво са више почетака.

На моје велико задовољство, крај текста имам – долазим у искушење да га одмах и напишем...

Али, да почнем... (Што пре почнем, пре ћу доћи до краја, који, као што сам рекао, имам.)

*

Познајем човека коме је буквално позлило када је на београдском Сајму књига видео писца који је офарбао косу у црно. Напустио је тај мој познаник Сајам књига без одговора на питање шта га је толико погодило. Тек када је, касније, видео неког студента офарбаног у љубича-

¹ Милан Лазаревић, *Субојте и недеље* (приредила Гордана Ђилас), Нови Сад 2018. Могу навести, одмах на почетку, оно што студенти наводе на крају својих семинарских радова – литературу коју су користили. Могу је навести, јер је нема много. Поред текстова Драга Његована и Јована Пејчића, објављених у *Лейојису Мајице српске* 2019. године, ту је и књига Ђорђа Лазаревића *Моја биографија* (приредили Д. Његован и Г. Ђилас), Нови Сад, 2013; те књижице *Лазаревићи* (приредила Г. Ђилас), Нови Сад, 2018; *Животојис Срећка Михајловића* (приредила Г. Ђилас), Нови Сад 2019. године – и ћутање. (У овом случају се и ћутање може навести као библиографска јединица.)

сто, схватио је шта му је код „фарбаног” писца сметало. Засметала му је лаж.

Те епизоде сам се сетио после читања књиге Милана Лазаревића *Субојте и недеље*.² Одмах сам знао због чега волим писца. Зато што се, пишући сећања, не удешава да пред светом буде онакав какав није! (Све време, на пример, на путовањима по европским престоницама, он носи са собом Банат као меру ствари.)³ Узгред, пуна је ова књига људи који би да се прикажу онаквим какви нису. Почевши од Мусолинија и његове неприродно истурене доње вилице, па до снисходљивог сеоског берберина у Варјашу, који када недељом обуче ватрогасну униформу, хода тако неприродно, да је Лазаревићева бака морала да процеди кроз зубе: „Глупи Швабо”... (Исти тај ход препознаће наш јунак када види Хитлера. И сетиће се речи своје баке.)

Таквом почетку би припадала и епизода из Коложвара.⁴ Студентско доба; опчињеност новим литерарним правцима (свако ко напише две-три песме постаје носилац новог правца у уметности)... Насмејала се деветнаестогодишња Ањута, пријатељица нашег јунака, стиховима о костуру, који је наш далеки рођак... Исмејао ју је јавно неки тадашњи папа нове уметности, неки локални Андре Бретон... Ањута (сушта супротност трпеливој истоименој јунакињи из прозе Антона Чехова) очајна је; да је мушко изазвала би на двобој тог патријарха нове уметности... Наш јунак је смирује. Смишљају превару. И превара је жестока. (Лазаревић зна да је једини лек против глупости – већа глупост.) Измишљају нови правац у уметности: патисеризам. (Није то оно што на српском језику значи: није тај правац добио име од два глагола – *йаийиийи* и оног другог, као што може да изгледа. Преписан је са изло-

² На наслову књиге не бих се задржавао. Сам Милан Лазаревић на стр. 166 поменуте књиге пише: „унапред се радујем одмору суботом после подне и недељом”. То је, по мени, довољно. Књигу је могао насловити и са Дани одмора. (Слично каже и Драго Његован.)

³ Кад види како се у Енглеској пали ватра, записаће: „Таквог чуда нема код нас у Банату”. Али ће додати да је у банатској кући пријатније и топлије него у енглеској кући. Кад пореди наш и италијански дуван онда ће рећи да од италијанског дувана деца, што би рекли у Банату „падају с банка”... Када му се учини да је завршио посао, констатоваће: „Био сам уверен да сам, што рекли моји Банаћани, утерао кола у авлију”. Сетиће се Баната и у Венецији. Све је у Венецији „Као код нас у Банату, недељом, пред општинском кућом”. И онда ће додати: „С том разликом да је Венецији сваки дан недеља”. Сетиће се Баната и у Дрездену: сви су били окићени орденима „као код нас у Банату ватрогасци на паради недељом пре подне”. Међутим, најефектније помињање Баната је поводом Сплићана: „Кад би Сплићани у својим кућама имали дворишта у којима се трипут могу окренути четворопрежна кола, као код нас у Банату, већ давно не би сметали један другом”. Узгред, у јесен, сунце у Банату другачије сија!

⁴ Коложвар је данашњи Клуж. (Када тај град припада Мађарима, онда је Коложвар; о томе се мора водити рачуна.)

га једне посластичарнице.) Какву бих сада дигресију могао написати – о посластичарницама. Али, остављам ту дигресију за касније. (Дигресије су једнако и важне и сувишне на сваком месту у тексту.)

И они који би да се прикажу онаквима какви нису, прихватају тај правац. Наравно, овде се можемо дотаћи и начина на који Милан Лазаревић плете причу. Сећања из Рима почиње причом из Коложвара. Коложвар би био онај ексер прикуцан на зид, о који се касније качи читава епизода из Рима. Реч је о водичу, који би, у Риму, „знањем” из Ларусове енциклопедије да засени туристе. Насамарио га је наш јунак – као некада у младим данима док је бранио Ањуту. Но, када смо се већ вратили у Коложвар: помиње се у том коложварском друштву и Србин из Новог Сада. Он не наседа на причу о новом правцу у уметности, али не издаје сународника. Можда је овде тренутак да поменем широко образовање Милана Лазаревића. Сви писци које је у књизи поменуо су из првог реда писаца и све их је читао... Да ли је то довољно?

Кад већ помињем образовање, морам поменути и васпитање... Написаће наш јунак, поводом Мусолинија, како се васпитање стиче у родитељској кући до десете године – или никада... Васпитање се из угла Милана Лазаревића може дефинисати помоћу две речи: поштовање човека. Поткрепићу то примером. Када после дугог путовања у Варјаш стиже код своје мајке (баке), исписаће реченицу за памћење. Старица се одмакла од врата, да га пропусти у собу, а Милан Лазаревић каже: „иако је знала да нећу пре ње ући у собу”... Мада, много је више примера неваспитања у овој књизи. Почевши од арогантног народног посланика, који, у возу, затвара врата ногом, па до поменутог Мусолинија... Узгред, кад већ помињем Мусолинија, Милан Лазаревић га посматра као глумца. Гледа га у очи при упознавању и као да наставља причу о атропину. (Атропин, у разумним количинама, даје очима сјај.) Сви су диктатори и глумци, као да каже. (А ја завршавам дигресију о васпитању, које се понекад може проверити и на примеру обичног кишобрана – али то већ не припада овој књизи.)

Можда би природнији почетак текста била прича о начину на који је књига приређена? А кренуо бих од Светозара Петровића.

Пишући о Лази Костићу као преводиоцу Шекспира, дотакао се Петровић и књиге Станислава Винавера *Заноси и њркоси Лазе Костића*, и додао да онај ко ништа не зна о Лази Костићу, тешко да би се могао снаћи у тој Винаверовој књизи. То јесте тачно. Али, покушао сам да обеснажим ту примедбу тако што сам констатовао да ту Винаверову књигу не чита онај који није упознат са случајем Лазе Костића у српској књижевности.

Сетио сам се те примедбе и док сам читао исцрпна тумачења Гордане Ђилас, приређивача ове књиге. Наиме, на једном месту сам про-

читао да је Глазгов град у Шкотској. Да ли ову књигу узима у руке читалац, који не зна да је Глазгов град у Шкотској? Међутим, врло брзо сам се одрекао ове примедбе када сам од хелебарда (средњовековно оружје) помислио да су бакенбарди (зулуфи).

Можда је нека од тих 526 напомена могла бити и изостављена; али, очито је да је Гордана Ђилас рачунала на најшири круг читалаца.

Но, две-три ситнице ипак морам издвојити, да не буде да књигу нисам пажљиво читао. Наиме, не може се у предговору написати: „Рат је завршен, савезници бомбардују Београд, он се са делом осталог становништва, склонио у Жарково”. Рат у том тренутку није завршен! (Узгред, проблем са ратом је што нико не зна када ће се завршити.)

Пре те реченице поткраће се још једна грешка. „Рукопис Милана Лазаревића обухвата период од *дванаест* година (уколико изузмемо 1944. годину, када обједињује своје забелешке)”. То пише Гордана Ђилас, а сам Милан Лазаревић помиње „забелешке са разних службених путовања кроз непрекидних *осамнаест* година...” Биће да је у питању словна грешка. Узгред, није Бранко – Бранко, не Милан – Лазаревић умро 1963, већ 1968. године. (Нека ово остане као пример компликоване реченице: само сам хтео да кажем да је Бранко Лазаревић умро 1968. године, а не 1963, као што овде пише. А онда сам се уплашио да ће неко помислити да сам погрешно: да сам уместо *Милан* написао *Бранко*.)

Но, све су то ситнице у односу на огроман труд који је уложен. Чак и да ништа друго Гордана Ђилас није урадила пре ове књиге, и да ништа после ње не уради, мора се рећи да је урадила огроман посао за српску књижевност. Открила је посебног писца! Кад смо код приређивања, морам писати и о труду који се не види. (Својим примером ћу то поткрепити.) Чинило ми се да Милан Лазаревић мора бити присутан у књизи Бранка Лазаревића *Дневник једној никоја*. Авај. И поред Именског регистра који прати овај *Дневник* – изгубио сам се. Милана Лазаревића нисам нашао. Збрку су изазвала иста имена: синови Бранка Лазаревића имају име оца и брата Милана Лазаревића... А колико ли је Гордана Ђилас морала прегледати књига да би написала реченицу: Не помињу га!⁵

⁵ Милана Лазаревића толико нигде нема да га тражим и док се још није родио! Узимам *Моју биографију* оца Милана Лазаревића, Ђорђа Лазаревића, и ту га тражим. Хоћу да откријем шта је све понео из куће. Има ту и поноса, и родољубља, и страха од дуговања, осећаја одговорности и осећаја дужности, види се упорност, сналажљивост, урођени оптимизам... (Убио бих се, Боже ме прости, на пола књиге, да сам био у позицији Ђорђа Лазаревића.) Ову књигу Ђорђа Лазаревића требало би делити студентима када упишу студије. Боље би то било него што им одређујемо турске и цртамо књиге које би требало да прочитају...

Поменуо сам да је Милан Лазаревић писац. Можда бих могао понудити нови почетак текста из тог угла.

Писање се учи. Милан Лазаревић се писању учио док је писао закључне протоколе уз трговинске споразуме. А ту се пише: ни реч више, ни реч мање. (Узгред, Милан Лазаревић чији је посао да се стара о увозу и извозу у првој Југославији, у Риму проводи доста времена са Јованом Дучићем.) А управо га Дучић саветује да пише... Баш тако: ни реч више, ни реч мање... А очито је да је Дучић уживао у причама Милана Лазаревића, јер често учествује у Лазаревићевим играма. Дучић би питао: Ко је сад ово? А Лазаревић би се препустио машти и распричао би се... Мртве је ствари оживљавао, а у XX веку је тражио људе из далеке прошлости. (Када би из воза видео осветљен прозор и девојку која у касним сатима пише писмо; чини ми се, да би знао да нам преприча садржај писма.)

Свестан сам да је наслов („Њено величанство – дигресија”) у супротности са овим: „ни реч више, ни реч мање”, али читава књига је тако написана да почива на једном *йомереном* виђењу света. Као да је Лазаревић окренуо свет – да га боље видимо са друге стране. Јер, како разумети трговце, који се највише радују кад ништа не продају; или како се не *дивити* достигнућима дубровачке правде... Кондуктери у возу наплаћују доплате уз карте, само да би путницима скратили време... Коњи са венецијанских зграда уживају да путују. (Посебно им се допало у Француској! Тамо су се најдуже задржали.) Коњица у војсци постоји само да би пешадија иза њих имала шта да гута...

Можда би сада било паметно увести у нашу причу двојицу српских писаца (који нису писали на српском језику), и преко њих – поређењем по сличности, али и по супротности – доћи до нашег писца. У питању су Пишчевићи – отац и син. Први, Симеон, писао је мемоаре, а други, Александар, писао је успомене. Први пише кратко и просто (онако како су се догађаји у његовом животу ређали), а не красноречиво и китњасто. По односу према родитељима, по одговорности према послу (Милан Лазаревић је тврд преговарач; зна то и Мусолини), по односу према свом народу, наш јунак је сличан Симеону Пишчевићу. (Везују их и дуга путовања.)⁶ Оно по чему се разликује од Симеона Пишчевића, а што га приближава Александру Пишчевићу, јесте однос према женама. Милан Лазаревић, који се није женио, од жена није бежао. Напротив. Сва уметност света престаје да постоји када се појави лепа жена. (Како је лако заборавио Вагнера када се на палуби појавила лепа

⁶ Цитирао сам давно девојчицу која је изјавила: *Не волим да њујујем, али волим да сџијнем*. Лазаревић ужива и у путу. Радује се концерту који му приређују жабе док воз стоји у станици.

Мађарица!) Жене, са часним изузецима, као и код Симеона Пишчевића, углавном су незнанке. Упознаје се са њима пред нашим очима. И ту прекидам.

Однос према уметности прво пада у очи. Тражи Милан Лазаревић и позната и мање позната уметничка дела (провео нас је кроз историју уметности), али је и свестан да се код прве царине та дела заборављају. Има лепе релативизације свега на овом свету. (Сећа нас све то на књигу Војислава Милутина *Службена белешка* у којој један од јунака књиге води љубав са старицом за новац. А новац му је потребан, јер жели да што дуже остане поред уметничких дела, не би ли му се та дела трајно урезала у сећање. После свега памти само суве руке и смежурану кожу старице.)⁷

Оно по чему је још сличан Александру Пишчевићу јесте начин на који пише. Ту се морам дотаћи Милорада Павића, који је парафразирајући једног другог писца, рекао – пишем по сећању – да онај ко за ашов каже да је ашов, ништа друго није ни заслужио него да ашов добије у руке. Александар Пишчевић је, кад год је то могао, ашов другачије називао. (Да не напуштам слику од које сам кренуо.) Неће, на пример, Милан Лазаревић написати да му је био рођендан – већ да му је била *годишњица рођења*. Неће написати да на путу за Варјаш нигде није било дрвећа – већ ће написати да је телеграфски стуб био једини представник дрвећа. И да не набрајам. И китњасто и красноречиво.

Али, оно по чему се разликују Пишчевић син и Милан Лазаревић јесте однос према свом народу. Александар Пишчевић се Срба гади, Милан Лазаревић Србе воли. И није згорег парафразирати реченицу коју је Лазаревић записао о свом другу, Илији Ивачковићу – истина у једном другом тексту: био је један од најбољих Срба! (Нема веће похвале од те!)

Не бих улазио у расправе да ли је ово мемоарска литература (помињу се овде и значајне историјске личности), нити да ли је ово аутобиографија... Има овде и целина, које би могле да се нађу у свакој антологији српске прозе...

Први Пишчевић је писао мемоаре, други је писао успомене. То сам већ написао. Међутим, оно што је заједничко обојици јесте да су незадовољни... Ту се Милан Лазаревић указује као сушта супротност: наш јунак зрачи ведрином.⁸ (Понекад ми се учини да је Доситеј Обрадовић потрошио готово сву ведрину српских писаца – вековима унапред.) Чак и на почетку књиге *Субојше и недеље* док траје бомбардовање (1944.

⁷ Војислав Милутин, *Службена белешка*, Ново Милошево 2016. Постоје изузетне књиге, које се појаве пре времена. (Овога пута *држава*, а не читаоци, није зрела за ову књигу.)

⁸ Поменуће Јован Пејчић, с правом, у наслову свог приказа ове књиге: *уметности живљења*.

године) – неки већ стари, офуцани, милосрдни анђео – Милан Лазаревић јесте смирен.

Написао сам већ да Милан Лазаревић са собом носи Банат. Тај Банат је слободан. Али, како су се прошлост и садашњост испрептели, Милан Лазаревић као да би да још једном ослободи Банат – и да дотуче Аустрију. (Родољубље је константа провучена кроз читаву књигу, а посебно је изражено када се одлази у прошлост.) Србин из Панчева, најјачи Србин у Панчеву, на пример, ухапшен је због Дубровника. (Дубровник се овде указује као светионик слободе.) Присуствовао је тај најјачи Србин откривању споменика Џиву Гундулићу и зато га хапсе. Моћна је и потрага за портретом Стевана Книћанина и налажење тог портрета... (Наслов овог текста би сада тражио епизоду са тражењем министровог цилиндра!) У посластичарници, на столу (после потраге) одмара се Книћанин, можда за истим столом, за којим је Франц Фердинанд седео са својом вереницом и стезао јој струк... А све то води ка сцени којој би сваки Србин желео да присуствује. Моли Аустрија да јој Југославија извезе, није ни важно колико вагона кукуруза, али Милан Лазаревић је неумољив. Ни оно што смо им продали још нису платили. Дужни су нам. Гледа наш јунак како Аустрија пропада и бележи оно што би можда забележио и отац Михајла Пупина, као и Стари бард, Стеван Владислав Каћански: „Ко ће сада за њу гинути?” Био је Милан Лазаревић у правом тренутку на правом месту! Није му било жао нашег вековног непријатеља и вечног интриганта...

А можда сам читав опис књиге могао почети епизодом из Рима. На самом крају књиге, и на крају дана, наш јунак се из хотелске собе спушта до рецепције, јер је остао без цигарета. Ту упознаје необичну незнаку са којом се дружи само то вече. Та незнанка, која сама за себе каже да је *никаквица*, изговара реченицу за препричавање... Али, та реченица захтева увод. Неудата незнанка се породила у Монте Карлу... О том детету, а и о лепој незнанки, у почетку брине отац тог детета... А онда престаје. Отац је кардинал; незнанка је дошла у Ватикан да га нађе, али није стигла даље од неког секретара... Добија 100 000 лира и свесна је да је љубавна прича готова. Наш јунак, који је читаву причу чуо, благо се шали са новом познаницом. Пита је да ли ће јој дете, кад порасте, бити кардинал... А незнанка одговара, и то је та реченица ка којој смо ишли: „Волела бих кад порасте, да тако лепо прича о ветру као Ви...”

И приморала нас је та реченица да се лагано вратимо на почетак књиге и да тражимо сва она места у којима се помиње ветар... Већ на почетку књиге, када нам говори о чему ће писати, наш јунак као да ветру поклања странице... Те које је ветар однео и припадају ветру. Само што не каже: зна ветар шта ради... (Тај лупеж ветар из поезије

Милете Јакшића.) Шта ради ветар кад не дува, питао је наш јунак мајку док је још био дете...

Сигурно би један од почетака текста говорио и о јунацима који као да су стигли из комедија Марина Држића... Појављује се Држићев Пошет у лику портира, који је у стању да не трепне онда када се трепнути мора; али се Пошет појављује и у лику кафанске куварице, која зна како се до срца и новца гостију најлакше стиже...

Мада, начин на који је Милан Лазаревић оживео и дотукао типизирану личност хвалисавог војника, остаје као литерарни медаљон, али и као образац родољубља. (Провучено је то родољубље кроз читаву књигу, понављам то, па и кроз овај текст.) Наиме, хвалисави немачки војник током Првог светског рата борави у Србији толико дуго да је, по сопственим речима, скоро научио српски језик... А учио га је, и ту сада почиње хвалисање, не од једне, већ од више српских учитељица... На крају је испало да је научио једну једину српску реч, а и ту погрешно: *Шљибовиц*. Но, ту није крај. Са задовољством је Милан Лазаревић описао пријем после којег жена хвалисавог војника седе у туђи ауто док је муж унезверено тражи. (Има лепих победа у овој књизи.)

Када сам већ поменуо *шљибовиц*, можда би се на овом месту могла рећи и која реч о језику. Мора се, наравно, имати на уму оно што је Светозар Петровић забележио о Сретену Марићу, а могло би се сасвим прецизно применити и на Милана Лазаревића. Наиме, Петровић помиње Марићеву иронију, која се преплиће са судовима који желе бити дословно схваћени... Такво писање захтева и пажљиво читање. (Једино бисмо Лазаревићеву иронију именовали као банатску иронију.)

Када Лазаревић у Дубровнику чује две-три непознате речи (туђице из италијанског језика), само ће констатовати да би научио матерњи језик када би у Дубровнику остао још два-три дана... Поменуће наш јунак и „службени краљевско-угарско-хрватско-славонско-далматинско домобрански језик”. Е, када је установљена нова војна формација, на том живоописном језику (свесно сам додао једно *о*) звала се: *кошурашки одвојак*. Али је леп додир са кајкавским наречјем: „Први пут чујем кајкавско наречје, толико присно и безазлено као да само деца њим говоре”. Има овде и аутокритике: када Чеси преговарају са југословенском делегацијом, сви знају српски језик. Од наших преговарача нико није знао чешки... Прекидам. Остављам будућим истраживачима да прате језик и мисли о језику Милана Лазаревића. Иначе, током преговора, говорио је немачки језик, који је научио у Францсфелду (данашњем Качареву)...

Прећутао сам толико тога у овом читању. Заобишао сам у великом луку опис моралне лепоте Лазаревићеве баке... Складиште иза млина пуно брашна овде се указује као црква. Али, црква која не узима, већ само даје...

Прећутао сам и веселе хиперболе Милана Лазаревића. Лесковчани се препознају по томе што имају само два, највише три прста на руци... (Одгризли су их док су јели ђевапе.) А печена прасад у Лесковцу, са ножевима и виљушкама забоденим у леђа, трчи по улици... Мусолини је, пак, „цео Напуљ замочио у море и опрао га од лоповлука, лакомислености и – веселости”. А на преговоре о прецизним границама риболовних вода, Милан Лазаревић је довео човека који лично познаје сваку рибу у Јадрану...

Прескочио сам и Лазаревићев аутопортрет. Чини ми се да је тај аутопортрет понудио – описујући Бранка Лазаревића. Дакле, увек ведар и љубазан. „И увек са једва приметним помало ироничним, осмејком у очима и око усана.” Могао би се тај портрет допунити и понеком реченицом Јована Дучића, али... Књига се мора читати. Не верујте критици.

Заобишао сам и речни саобраћај. Када се у овим сећањима појави лепа жена – одмах се прекида речни саобраћај! Но, то ипак захтева објашњење. Када је видео лепу Пољакињу, Милан Лазаревић није у стању да опише њену лепоту... Направио је паралелу са Гетеом, који није био у стању да опише Рајну код Шафхаузена... А Монтењ је тај исти, неописиви водопад на Рајни једноставно описао: ту водопад прекида речни саобраћај. Авај. То јесте тачно, али ништа нам не говори... „Све је ствар срца и илузије” – додаје наш јунак.

И дођосмо до краја: ако би се континенти одређивали по књижевности, Банат би био посебан континент.

Милан Лазаревић нам се у овом времену (када су интимно и јавно заменили места) указује као анђео – у оном топлом, људском смислу.

А читалац после свега остаје уморан као дубровачки голуб, који се уморио позирајући фото-почетницима. Јер, писац ових редака, пред овом књигом, истину се осећа као да први пут пише књижевну критику.⁹

---

⁹ Остала су ми Велика кола неба преврнута поред пута, како их је током Првог светског рата видео Светислав Стефановић... Иста Велика кола, која види банатски војник у Ломбардији, али и Милан Лазаревић у Немачкој... Мора се нешто и прећутати. Ако ништа друго, то смо могли научити од Милана Лазаревића.